

VILOYATDA DEHQON XO'JALIKLARI FAOLIYATINING RIVOJLANISH MEXANIZMINING STATISTIK TAHLILI

Ergashov Yashnarbek Istamovich
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti
ORCID: 0009-0006-5253-7311

Annotatsiya. Qashqadaryo viloyatida dehqon xo'jaligi sohasida olib borilayotgan islohotlar va rivojlantirish mexanizmi keng o'rganilib, nazariy jihatlari yoritilgan. Dehqon xo'jaligi 2011-2023-yillarda statistika agentligi asosida tahlil qilingan va takliflar keltirib o'tilgan. Dehqon xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish jarayonini ekonometrik modellashtirish zaruriyatining asosiy jihatlari jadval orqali yoritilgan. Dehqon xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarishni rivojlantirish va boshqarishni ekonometrik modellashtirish strategiyasi nazariy jihatdan yoritilgan. Dehqon xo'jaligi rivojlantirish kontsepsiyasi bo'yicha o'zlarining tahlillarini sarhisob qilingan va asosiy tushunchalar keltirilgan. Ekologik dasturlarning ushbu muammolarni hal qilish uchun yangi strategiyalar va yechimlarni izlash zarur. Dehqon xo'jaligi va atrof-muhitni muhofaza qilish olimlarining fikriga ko'ra, ushbu sa'y-harakatlar natijalari berilgan.

Kalit so'zlar: dehqon xo'jaligi, innovatsion, integratsiya, dehqon xo'jaligi modeli, subsidiya, rivojlanish mexanizmi, ekonometrik model, modellashtirish apparati, o'sish sur'ati.

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МЕХАНИЗМА РАЗВИТИЯ АГРОХОЛДИНГОВ РЕГИОНА

Эргашов Яшнарбек Истамович
Каршинский инженерно-экономический институт

Аннотация. Широко изучены реформы и механизм развития в сфере сельского хозяйства Кашкадарьинской области и объяснены их теоретические аспекты. На базе статистического ведомства проанализирована экономика сельского хозяйства в 2011-2023 годах и даны предложения. Основные аспекты необходимости эконометрического моделирования процесса производства сельскохозяйственной продукции освещены в таблице. Теоретически объяснена стратегия эконометрического моделирования развития и управления производством сельскохозяйственной продукции. Обобщен их анализ концепции развития сельского хозяйства и представлены основные концепции. Экологические программы должны искать новые стратегии и решения для решения этих проблем. По мнению ученых сельского хозяйства и охраны окружающей среды, результаты этих усилий уже даны.

Ключевые слова: аграрная, инновационная, интеграционная, аграрная модель, субсидия, механизм развития, эконометрическая модель, аппарат моделирования, темпы роста.

STATISTICAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT MECHANISM OF AGRICULTURAL HOLDINGS IN THE REGION

Ergashov Yashnarbek Istamovich
Karshi Engineering and Economic Institute

Annotatsiya. *The reforms and the mechanism of development in the field of agriculture in Kashkadarya region are widely studied and their theoretical aspects are explained. Agricultural economy in 2011-2023 was analyzed on the basis of statistics agency and suggestions were made. The main aspects of the need for econometric modeling of the production process of agricultural products are covered by the table. The strategy of econometric modeling of the development and management of the production of agricultural products is explained theoretically. Their analysis on the concept of agricultural development is summarized and the main concepts are presented. Environmental programs need to look for new strategies and solutions to solve these problems. According to the scientists of agriculture and environmental protection, the results of these efforts have been given.*

Key words: *agricultural, innovative, integration, agricultural model, subsidy, development mechanism, econometric model, modeling apparatus, growth rate.*

Kirish.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 4-martdagi 119-sonli "Dehqon xo'jaliklari va aholining tomorqa yerlaridan samarali foydalanish, suvga chidamli, eksportbop daraxt plantatsiyalarini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori o'z aksini topgan bo'lsa, mazkur vazifalarni amalga oshirishda dehqon xo'jaligi va tomorqa yer egalari faoliyatini muvofiqlashtirish tizimini tubdan takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Fermerlar kengashi negizida O'zbekiston fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari kengashi tashkil etildi (Qaror, 2017). Ushbu qaror ijrosini ta'minlash va sohani kompleks rivojlantirish, tashkil etilgan kengash vakolatini kengaytirish asosida dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer uchastkalaridan foydalanish holatini monitoringini yuritish mexanizmi ishlab chiqilyapdi va amaliyotga joriy etilmoqda. Ushbu asosida dehqon xo'jaliklaridan samarali foydalanishni rag'batlantirish, aksincha iqtisodiy, ma'muriy sanksiyalar qo'llash tizimi ishlab chiqildi.

Dehqon xo'jaligi atrofida ko'plab afsonalar va noto'g'ri tushunchalar mavjud bo'lib, ular jamoatchilikni tushunish va to'liq qo'llab-quvvatlashni qiyinlashtiradi. Bahsning ikkita asosiy jihati mavjud. Birinchisi, dehqon xo'jaligini ekstensiv, past rentabellikli, an'anaviy, organik, biodinamik, mehnat talab qiladigan, arzon yoki integratsiyalashgan kabi turli xil dehqonchilik tizimlari bilan chalkashtirishdan kelib chiqadigan noto'g'ri identifikatsiya hajmidan kelib chiqadi. Shunday qilib, ushbu tizimlardan nafratlanishning kamchiliklari avtomatik ravishda dehqon xo'jaligiga o'tadi va unga salbiy munosabatda bo'lishini aniqlaydi. Birinchisi bilan tabiiy ravishda bog'langan ikkinchi o'lchov (yondashuv) dehqon xo'jaligining tabiati haqidagi turli noto'g'ri tushunchalardan kelib chiqadi. Rivojlanish g'oyasining o'zi uchun umuman unchalik dalda bermaydigan afsonalar. Bular, jumladan, dehqon xo'jaligini ajdodlarimizning qoloq dehqonchilik amaliyoti, ya'ni past texnologiyali, past mahsuldor va rentabellsiz, (ya'ni, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlay olmaydigan yoki investitsiyalardan yaxshi daromad keltirmaydigan dehqon xo'jaligi bilan tenglashtirish bilan bog'liq) mexanik ishlov berishdan tez-tez foydalanish natijasida tuproq eroziyasini kuchaytirishi mumkin bo'lgan dehqon xo'jaligi (o'simliklarni himoya qilish vositalarining o'rnini bosuvchi), mahsulotlari past sifatli va standartlashtirish qiyinroq bo'lgan, oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash uchun unchalik jozibador bo'lmagan dehqon xo'jaligi va nihoyat, qishloq xo'jaligi faqat kichik fermer xo'jaliklari uchun mos bo'lgan ishlab chiqarish va tashkiliy model sifatida tushuniladi.

Biroq, bu afsonalarning aksariyati ilmiy yoki amaliy asosga ega emas, aksincha, agrobiznes vakillari tomonidan saqlanib qolgan. Doimiy takrorlanib, ular dehqon xo'jaligi ko'rsatkichlar past, degan noto'g'ri ishonchni singdirmoqda.

Adabiyotlar sharhi:

Brokgauz va Yefronlar (2001) muallifidagi ensiklopedik lug'atda "Dehqon xo'jaliklari – iqtisodiy kategoriya sifatida oila rahbari va uning a'zolari mehnatiga tayangan mayda tovar ishlab chiqaruvchi qishloq xo'jaligi korxonasidir" deb dehqon xo'jaligiga ta'rif bergan. "Dehqon xo'jaligi shunday qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish shaklidirki, u asosan umrbod meros qoldirilgan yoki uzoq vaqt foydalanish uchun ijaraga olingan yerda oila a'zolarining birgalikdagi mehnatiga asoslanadi" degan fikrlarni Bobok (2008) dehqon xo'jaligini rivojlantirishni va uning ahamiyatiga baho berganlar. So'ngi yillarda bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq aholisini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlovchi va shuning ortidan aholi daromadlarini oshiruvchi asosiy manbadir, taklif etayotgan alohida dehqon xo'jalik yurituvchi mahalliy qishloq xo'jalik shaklidir.

Hozirgi davrda dehqon xo'jaliklarini tegishli bo'lgan tomorqa uchastkalari bilan bog'lagan holda quydagi fikrlarni esga olsak "fuqarolarning tomorqa xo'jaliklari ularning egalarini va butun jamiyatning iqtisodiy manfaatlarini qondiruvchi manba" ushbu e'tirof dehqon xo'jaliklariga ekanligini Kapanev, Chubkov (1989) tomonidan aytib o'tilgan.

Dehqon xo'jaligi rivojlantirish kontseptsiyasi bo'yicha o'zlarining tahlillarini sarhisob qilar ekan, to'rtta asosiy narsani aniqlaydilar:

1) Deyarli barcha ta'riflar o'xshash elementlarni o'z ichiga oladi, garchi turlicha ifodalangan bo'lsa ham;

2) Bir-birini inkor etuvchi postulatlarni topish qiyin;

3) Dehqon xo'jaligini zamonaviy yondashuvlar ilgari e'tibordan chetda qolgan ijtimoiy kapital masalalariga (jumladan, oziq-ovqat xavfsizligi va shuning uchun ochlik va to'yib ovqatlanmaslik muammosiga) ko'proq e'tibor beradi;

4) Dehqon xo'jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy samaradorligining ahamiyati sezilarli darajada ortib bormoqda.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, dehqon xo'jaligini rivojlantirishning zamonaviy kontseptsiyasining asosiy elementlari kamida quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- iqtisodiy barqarorlik,
- ishlab chiqarish xavfsizligi,
- atrof-muhitni muhofaza qilish va tiklash,
- tabiiy resurslarni saqlash,
- rivojlantirishni maqsadlar va samaradorlik nuqtai nazarida amalga oshirish strategiyalari.

Dehqon xo'jaligi ishlab chiqarish samaradorligi, atrof-muhitga salbiy ta'sir va ijtimoiy-iqtisodiy farovonlik, shu jumladan oziq-ovqat bilan bog'liq masalalar kabi parallel jihatlarni to'g'ri ko'rib chiqib, o'zlarining tadqiqot sohalari uchun ushbu rejani qabul qiladilar. Bunday yondashuvni o'ziga xos va innovatsion deb hisoblash kerak va shu bilan birga, juda ko'p izlanishlar olib borish kerak. Shunday qilib, u odatda atrof-muhit muammolari va kelajak avlodlar manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yadigan boshqa ko'plab mualliflarning tadqiqotlariga o'ziga xos qarshilik ko'rsatishni talab qiladi. Dehqon xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligi va oziq-ovqat xavfsizligi, oziq-ovqat darajasi va ochlik kabi oziq-ovqat muammolarining ahamiyatini hozirgi avlod manfaatlarini kelajak avlodlar manfaatlari bilan taqqoslanadigan darajaga ko'taradi. Bu rivojlanish dehqon xo'jaligi kelajak avlod manfaatlarini hisobga olish kerakligini anglatadi.

Ushbu masalalar dehqon xo'jaligining sanoat modeli deb ataladigan to'g'ridan-to'g'ri oqibati sifatida paydo bo'ldi.

Dehqon xo'jaligi modeli samaradorligi va modernizatsiyasiga e'tibor qaratadigan, ammo u dehqon xo'jaligi mahsulotlari narxlariga ishlab chiqarish jarayonlarining to'liq xarajatlarini texnologik va bozorga asoslangan agrar muammo tobora keskinlashdi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Maqolada matematik modellashtirish usullaridan, ilmiy abstraksiyalash, induksiya va deduksiya, tahlil va sintez, qiyoslash, statistik guruhlash, so'rovnoma, monografik kuzatuvlardan foydalanilgan. Ushbu tadqiqot ma'lumotlari rasmiy manbalardan olinib, iqtisodchi olimlarning dehqon xo'jaligi ishlab chiqarishi bo'yicha ilmiy-nazariy qarashlarini qiyosiy tahlil qilish, xorij tajribalariga qiyoslash va so'rovnomalar o'tkazish bo'yicha olingan natijalarga tayangan holda dehqon xo'jaliklarini chuqur o'rganishga erishildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Dehqon xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan xo'jaligi bo'lib, bunda oila a'zolarining birgalikdagi mehnati ta'minlanadi hamda aholining dehqon xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talabi qondiriladi. Tomorqa yerlaridan foydalanib, yer maydonida dehqon xo'jaligi mahsulotlarini tovar sifatida kelgusida sotish va shaxsiy iste'mol uchun yetishtirishga qaratilgan maqsadli faoliyat hisoblanadi. Dehqon xo'jaligi oilaviy tadbirkorlikni oila a'zolarining birgalikdagi shaxsiy mehnati asosida va tadbirkorlik sharoit yaratilganligining muhim belgisidir.

Dehqon xo'jaligi rivojlantirish bozor mexanizmini to'g'ri tushunish qo'ygan maqsadlarni aniq ko'rish imkonini beradi. Bu holatning asosiy sababi, birinchi navbatda, dehqon xo'jaligi narxlarining o'sish va kamayishi, balki dehqon xo'jaligi ishlab chiqarishining o'ziga xos xususiyatlari ishchi kuchining past harakatchanligi. Dehqon xo'jaligining past samaradorligidir investitsiyalar va o'zgaruvchan bozor sharoitlariga yetarli darajada moslasha olmaganligi. Dehqon xo'jaligi doimiy ravishda hosildorlikni oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlariga qaramay, bozor tomonidan o'zgaribatganligi tufayli ularning daromadlari o'smaydi. Bu hodisa rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar samarali hal qila olmagan zamonaviy agrar savolni aks ettiradi. Demak, dehqon xo'jaligi siyosatining uchun aralashuvning ahamiyati - bu siyosatning ustuvor yo'nalishi bozor va agrar muammoga yechim topish bo'lishi kerak.

Dehqonlarning boshqa kasbiy guruhlarning daromadlariga mos kelmasligining bozorga asoslangan tirishqoqlik va kengroq aytganda, agrar muammo ko'rinishida namoyon bo'lolmasligining bu ayanchli doirasiga yechimni dehqon xo'jaligi rivojlantirish va ko'p funktsiyali qishloq daromadi oshirish. Faqatgina ushbu yondashuv dehqon xo'jaligida iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik maqsadlarni muvozanatlash imkoniyatiga ega. Ushbu asosiy taxmini dehqon xo'jaligi joylari jamoat tovarlarini ta'minlaydi. Quyidagi sabablarga ko'ra ushbu yechimni yoqlaydilar:

- davlat tovarlari uchun to'lovning yuqori miqdori dehqonchilik rivojlantirish tamoyillarini amalga oshiruvchi va turli xil daromad manbalariga ega ko'p funktsiyali rivojlanishga intilayotgan dehqon xo'jaliklariga yo'naltirilishi kerak;
- organik dehqonchilik yoki agroturizm kabi narxlar egiluvchanligi past bo'lgan faoliyatni afzal ko'rishlari kerak;
- jamoat tovarlari bilan ta'minlash dehqon xo'jaliklarining bozorga yo'naltirilganligini ma'lum darajada dehqon xo'jaligi narxlariga bosimni pasaytiradi;
- jamoat tovarlarini subsidiyalash annuitetlar ko'rinishida kamroq kapitallashtiriladi, bu esa dehqon xo'jaligiga oid bo'lmagan qishloq xo'jaligi sub'ektlari tomonidan qabul qilinishi ehtimolini kamaytiradi.

Yuqorida keltirilgan argument har jihatdan to'g'ri va qo'llab-quvvatlashga loyiqdir. Biroq, davlat tovarlari va dehqon xo'jaligi rivojlantirish modeli uchun zarur bo'lgan byudjetni qo'llab-quvvatlash darajasi haligacha noaniq va qo'shimcha tekshirishni talab qiladi. Agrar masalaning ko'rinishlarini, shu jumladan, bozor tirbandligini bartaraf etish yoki hech bo'lmaganda yumshatish imkonini beradigan yordam.

Hozircha bunday munosabatlarni, ya'ni barqaror dehqon xo'jaligi modelining agrar masala deb ataladigan masalalarga yumshatish, ijobiy ta'sirini amalda isbotlash qiyin. Masalan, Polshaning turli mintaqalarida olib borgan tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, atrof-muhitni muhofaza qilishga sarflanadigan xarajatlar fazoviy determinantlarga ega emas, ya'ni alohida hududlar va ularning tabiiy sharoitlari bilan hech qanday bog'liqlik yo'q.

Dehqon xo'jaligi modeli uchun zarur byudjetni qo'llab-quvvatlash oqimidan keyingi navbatda uning dehqon xo'jaligi mahsulotlarini yetkazib berish va umuman oziq-ovqat xavfsizligiga ta'siri kiradi. Mualliflarning o'zlari ta'kidlaganidek, qishloq joylarida jamoat tovarlarining o'rnini bosishi dehqon xo'jaligi ishlab chiqarishiga kamroq qiziqish bildirishi mumkin, bu esa pirovardida uning kengayishiga olib keladi, bu esa oziq-ovqat taqchilligi va ocharchilikning hali ham sezilarli darajadiligini hisobga olgan holda muhim masala hisoblanadi.

Bundan tashqari, dehqon xo'jaligi tizimini yaratish ham milliy, ham muhimi, xalqaro (global) miqyosda ekologik standartlarni yaratish va to'g'ri joriy etishni taqozo etadi. Shuning uchun, dehqon xo'jaligi modelidan rivojlantirish modelga o'tish oddiy bo'lmaydi.

Dehqon xo'jaligi modeli uch o'lchovdan iborat: iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy yaxlit bir butun sifatida qaraladi. Qoida tariqasida, uning namunasi hisoblanadi. Biroq, natijaga erishish haqiqatan ham rivojlanishga mos keladimi, degan to'g'ri savol bor. Birinchidan, buning sababi, yuqorida aytib o'tilganidek atrof-muhitni muhofaza qilish ko'pincha dehqon xo'jaliklarining iqtisodiy maqsadlariga zid keladi, ikkinchidan, yuqori texnik samaradorlikka ega bo'lgan dehqon xo'jaliklarining ekologik samaradorligi ko'pincha past bo'ladi. Tadqiqot natijalari aniq bo'lmaganda dehqonlarni iqtisodni birinchi o'ringa qo'yib, ustuvorlikka ega ikkinchidan atrof-muhit.

Dehqon xo'jaligini iqtisodiy natijalarni keltirib, atrof-muhitga salbiy ta'sirlarni kamaytirish potentsialiga ega bo'lgan dehqon xo'jaligi turlarini organik dehqonchilik ana shunday turlardan biri va dehqon xo'jaligining hozirgi tarqoq holatida u organik dehqonchilikka nisbatan oson o'tish imkoniyatiga ega. Biroq, bu kamida ikkita sababga ko'ra bahsli dalil. Birinchidan, organik dehqonchilik an'anaviy dehqonchilikka qaraganda ko'proq bilim va tajribani talab qiladi. Shu bilan birga, dehqonlarning ta'lim darajasi va malakasi ularning dehqon xo'jaliklari hajmi bilan ijobiy bog'liq bo'lib, organik dehqonchilik amaliyoti an'anaviy usullar bilan solishtirganda maydon birligidan kamroq hosil beradi.

Atrof-muhitga ta'sir qilish va dehqon xo'jaligi barqarorligi o'rtasidagi bog'liqlik juda murakkab ekanligini aniq va to'g'ri ta'kidlaydi. Biroq, samarali boshqaruv texnikasi va ishlab chiqarish usullari dehqon xo'jaliklarining ekologik samaradorligini oshirish va ularning atrof-muhitga ta'sirini minimallashtirish imkonini beradi.

Ushbu tasdiqlarni tasdiqlash uchun o'zlarining keng qamrovli tadqiqotlarini olib borishmoqda, ularning asosiy maqsadi dehqon xo'jaligi rivojlantirish kontseptsiyasini amalga oshirishning maqsadga muvofiqligi haqidagi farazlarini tasdiqlash, xususan, iqtisodiy, ekologik va kengroq aytganda, ijtimoiy maqsadlar. Aniqroq aytganda, ularning maqsadi zamonaviy global dehqon xo'jaligining rivojlanishini miqdoriy baholash va uning vaqt o'tishi bilan rivojlanishini kuzatishdir. Dehqon xo'jaligi amaliyotidagi sezilarli farqlar tufayli bo'linish faqat uchta dehqon xo'jaligi modelini tan olishni anglatmaydi.

Dehqon xo'jaligidagi asosiy kirish-chiqish munosabatlari mintaqaviy va xalqaro tadqiqotlarda dehqon xo'jaligi modelini aniqlash uchun ishonchli ko'rsatkich ekanligiga asoslanishgan.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, uchta asosiy xulosa chiqarish mumkin.

Birinchidan, tadqiqot shuni ko'rsatadiki, dehqon xo'jaligi modelini ishlab chiqish uchun salmoqli salohiyat mavjud bo'lib, bu dehqon xo'jaligida sustlik - yaxshi va yomon samarasizlikning mavjudligidan dalolat beradi. Oddiy qilib aytganda, mumkin bo'lgan natijalar - bu kirish va yomon natijalarning qisqarishi, shu bilan birga istalgan natijalarni oshirish.

Ikkinchidan, tadqiqot nafaqat turli klasterlarga guruhlangan mamlakatlar o'rtasida, balki alohida klasterlarning o'zlari ichida ham unumdorlikdagi jiddiy farqlarni aniqladi. Buni butun dunyo bo'ylab zamonaviy dehqon xo'jaligi modellari va turlarining xilma-xilligi tasdiqlaydi.

Uchinchidan, ko'pchilik mamlakatlar dehqon xo'jaligi ishlab chiqarishidagi iqtisodiy qisqarishiga duch kelmoqda, garchi bu tendentsiyaning sabablari mamlakatdan mamlakatga va mintaqaga qarab farq qiladi.

1-jadval

Dehqon xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish jarayonini ekonometrik modellashtirish zaruriyatining asosiy jihatlari³³

O'ziga xos xususiyatlar	Tashkil etuvchilar	Ekonometrik modellashtirish zaruriyati
Dehqon xo'jaligining tizimli jarayon sifatida yetarlicha murakkabligi	Texnik-texnologik, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayon	Murakkab tizimni model sifatida soddalashtirish va tadqiq etish
Dehqon xo'jaligi mahsulotlarining iste'mol ko'lami (oziq-ovqat va nooziq ovqatlar)	Mahsulotni tarkibiy xavfsiz ishlab chiqarish. Ehtiyojni qondirish	Talab va taklif modellari asosida barqarorlik shartlarini aniqlash, zahira ehtiyoj ko'rsatkichlarini prognozlash
Ta'sir etuvchi omillarning ko'pligi va ularning turli tabiatga egaligi	Tizim boshqaruvchisining nazoratidagi ichki va nazoratsiz tashqi omillar	Omllarning o'zaro bog'liqlik darajasini aniqlash
Ishlab chiqarish usullarining turlichaligi va bir jarayonda ularning ishtiroki	Ekstensiv va intensiv	Ishlab chiqarishda qaysi usulning samaradorligini iqtisodiy ko'rsatkichlarning miqdoriy o'zgarishiga ko'ra aniqlash
Mahsulotlarning organik va noorganik xarakteristikasi	Oziq-ovqat va boshqa turdagi mahsulotlarni saqlash	Xavfsizlik sharoitlarining iqtisodiy qonuniyatlarini ifodalash
Ishlab chiqarish resurslarining tanqisligi	Tabiiy, iqtisodiy va boshqa resurslar	Resurs taqsimotini optimallashtirish, foydalanish samaradorligini baholash
Ishlab chiqarish sub'ektlarining toifalanishi	Fermer xo'jaligi, dehqon xo'jaligi va qishloq xo'jaligi tashkilotlari	Barcha toifadagi ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy faoliyatini baholash
Mahsulot ishlab chiqarishni tashkil etish	Texnik, texnologik, iqtisodiy va boshqalar	Optimal rejalashtirish, ishonchli prognozlash, to'g'ri qaror qabul qilishni ta'minlash
Iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida sohaning individual muammolari	Ishlab chiqaruvchilarning AKT savodxonligi, yangi texnologiyalar harajatlarning qoplanish manbalari va boshqalar	Qo'llash va foydalanishning samaradorlik me'zonlarini ishlab chiqish, ta'minot harajatlarini minimallashtirish omillarini baholash va boshqalar

³³ Qashqadaryo viloyat statistika bosh boshqarmasining 2011-yildan 2023-yillaridagi dehqon xo'jaligi ma'lumotlari asosida hisoblangan.

Dehqon xo'jaligini rivojlantirishining keng qamrovli ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiluvchi integratsiyalashgan samaradorligidan ko'rinib turibdiki, aksariyat mamlakatlarda dehqon xo'jaligi texnologiyasini yangilash va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyati mavjud. Biroq, bu imkoniyatni amalga oshirish imkoniyati bo'ladimi, dehqon xo'jaligining barqarorligini ta'minlaydigan qo'llab-quvvatlovchi siyosatni amalga oshirishga juda bog'liq.

Dehqon xo'jaligi rivojlantirish uchun juda muhim g'amxo'rlik, birinchidan, atrof-muhitni muhofaza qilish vositalarining afzalliklarini qanday samarali baholash va ikkinchidan, ularning samaradorligini oshirish uchun ularni qanday shakllantirishdir. Biroq, atrof-muhitni muhofaza qilish siyosatining samaradorligi juda murakkab masala. Atrof-muhitni muhofaza qilish siyosatining samaradorligi bu sohada davlat xarajatlarini optimallashtirish zarurati va qabul qilingan dehqon xo'jaligi siyosati mezonlari, ratsional to'lov darajalari va boshqalar nuqtai nazaridan yuzaga keladigan o'zaro ta'sirlarning natijasidir. Murakkablik effekti yoki kompozitsiyaning noto'g'riligi deb ataydigan yana bir jihatni ta'kidlaydilar. Bu shunchaki atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha individual chora-tadbirlar gaz chiqindilari kabi muayyan masalalarga qaratilganligidan kelib chiqadi va keyinchalik samaradorlik ko'rsatkichlari kengroq ekologik maqsadlar bilan bog'lanadi.

Ma'lum bo'lishicha, ikkinchisi ko'pincha o'zaro ta'sir qiladi va sinergiya yaratadi, bu esa amalga oshirilayotgan atrof-muhitni muhofaza qilish siyosatining yakuniy ta'sirini buzishi mumkin. Bundan tashqari, dehqonlarning nuqtai nazari murakkablikni oshiradi, chunki ular samaradorligini izlab, dehqon xo'jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy mezonlariga ustunlik beradi. Boshqacha qilib aytganda, dehqonlar doimo ko'p o'lchovli ishlab chiqarish funksiyasini optimallashtirishga harakat qilishadi. Shunday qilib, dehqon xo'jaligi siyosati uchun yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ko'p o'lchovli bo'shliqlarni tan olish va hisobga olish juda muhimdir. Dehqon xo'jaligi siyosatini baholashning kompleks yondashuviga ushbu shimlarni kiritish kompozitsiyaning noto'g'riligini kamaytirishga yordam beradi. Evropa Ittifoqi darajasida kompozitsiyaning noto'g'riligi qisman a'zo davlatlar tomonidan amalga oshirilayotgan turli xil ekologik strategiyalar o'rtasida muvofiqlashtirishning yo'qligi bilan bog'liq. Bundan tashqari, agar hozirda to'g'ridan-to'g'ri to'lovlarining uchdan bir qismi ko'klamzorlashtirish vositalari orqali benefitsiarlarga yo'naltirilgan bo'lsa ham, bu ijobiy atrof-muhit uchun juda kichik moliyaviy oqim bo'lishi mumkin.

Amaldagi ekologik dasturlarning samarasizligi sababli ushbu muammolarni hal qilish uchun yangi strategiyalar va yechimlarni izlash zarur. Dehqon xo'jaligi va atrof-muhitni muhofaza qilish olimlarining fikriga ko'ra, ushbu sa'y-harakatlar ikkita asosiy yo'nalishga e'tibor qaratishlari kerak:

1) Dehqonlarning qo'llab-quvvatlashni amalga oshirish natijasida yo'qotilgan daromadlarini iloji boricha aniqroq baholash, atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha chora-tadbirlar, keyinchalik to'langan mukofotlar miqdorida aks etadi,

2) Dehqonlarning o'zlari ta'kidlaganidek, ularga o'qitish va ma'lumotlarga ochiq kirishni ta'minlash uchun qabul qilishning o'ziga xos ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish uchun ekologik chora-tadbirlar.

Shu sababli, dehqon xo'jaligi rivojlantirish siyosati ushbu turdagi modelida ijtimoiy kapitalni rivojlantirishga ko'proq ahamiyat berishi kerak. Bu, ayniqsa, muhim ahamiyatga ega, chunki dehqon xo'jaligida inson va ijtimoiy kapitalning etishmasligi texnik va tashkiliy yutuqlarni amalga oshirishga to'sqinlik qilishi mumkin.

Bilim, xabardorlik va atrof-muhitga e'tiborni kuchaytirish uchun dehqon xo'jaligi siyosatini qayta yo'naltirish muhimligi yana bir sababga ko'ra muhimdir. Global miqyosda olib borilgan ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, pul imtiyozlaridan (moliyaviy subsidiyalar, bonuslar va to'lovlar) foydalanish xavfli yondashuv va muayyan ijtimoiy xatti-harakatlarni majburlash usuli hisoblanadi. Bu ijobiy harakatlarni rag'batlantirish va atrof-muhit degradatsiyasining oldini olish uchun ham, ta'lim va sog'liqni saqlash kabi sohalarda ham amal qiladi.

Pul rag'batlantirishni amalga oshirish bunday dasturlarda ishtirok etishni rag'batlantirish o'rniga, tushkunlikka olib keladigan teskari ta'sirga ega bo'lgan ko'plab holatlar mavjud. E'tiqod, mentalitet yoki urf-odatlar sohasida muomalada bo'lgan pul zararli bo'lishi mumkin, chunki u atrof-muhitga bo'lgan hurmatni va jamoalarda ishonchni yo'qotadi. Umuman olganda, bu ekologik muammolarga mos keladigan iqtisodiy va ijtimoiy maqsadlar o'rtasidagi sinergiyani topish yoki boshqacha qilib aytganda, bozorlarning to'g'ridan-to'g'ri kuchini bojxona ta'siri bilan samarali birlashtirish.

Bunday holat ortidagi asosiy aybdorlar iqtisodchilar bo'lib, ular pulning rag'batlantirish, ishontirish yoki bosim vositasi sifatidagi ahamiyatini, aksincha, qadriyatlar, mas'uliyat hissi va o'stirilgan odatlar rolini haddan tashqari oshirib yuborishadi. Dunyo, iqtisod va insoniyatga bo'lgan bu nuqtai nazarning ildizlarini hech bo'lmaganda iqtisodiy qonunlar yoki hodisalarni faqat pul kuchi bilan bog'liq deb bilganidan bilish mumkindir. Nafaqat iqtisodiy o'zaro munosabatlarda, balki butun jamiyatda pulning rolini birinchi o'ringa qo'yadigan dastur va strategiyalarni yaratishda siyosatchilar iqtisodchilarga ergashadilar.

2-jadval

**Dehqon xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarishni rivojlantirish va boshqarishni
ekonometrik modellashtirish strategiyasi³⁴**

1			
MODELLASHTIRISH MAQSADI			
Ishlab chiqarishni optimallashtirish	Potensialdan foydalanish samaradorligini baholash	Ishlab chiqarish iqtisodiy o'sishini baholash	Ko'p omilli ekonometrik modellashtirish
2			
MODELLASHTIRISHNING BOSQICHLI VAZIFALARI			
Ishlab chiqarish resurslari sarfining me'yoriy talablarini o'rnatish, natijadorlik ko'rsatkichlarini tahlillash	Ishlab chiqarish salohiyati bo'yicha klasterli tahlil o'tkazish va hududni klasterlarga ajratish	Ishlab chiqarish jarayonidagi davriylik qonuniyatlarini ekonometrik tahlil qilish	Ishlab chiqarish jarayoniga ta'sir etuvchi omillarning ekonometrik tahlilini o'tkazish
Boshqaruvchi va boshqariluvchi me'zonlarni ishlab chiqish	Klasterlar uchun kinetik ishlab chiqarish funksiyasini qurish	Dinamik ekonometrik modellarni ishlab chiqish	Ko'p omilli ekonometrik modellarni ishlab chiqish
Ishlab chiqarishni optimal rejalashtirish	Ishlab chiqarish potensialidan foydalanish samaradorligini baholash	Ishlab chiqarish asosiy indikatorlarining prognoz ko'rsatkichlarini hisoblash	
3			
MODELLASHTIRISHDAN KUTILAYOTGAN NATIJALAR			
Dehqon xo'jaligida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish		Dehqon xo'jaligida ishlab chiqarishning iqtisodiy o'sishini ta'minlovchi qonuniyatlarni aniqlash, ishonchli prognozlarni taklif etish	

³⁴ Qashqadaryo viloyat statistika bosh boshqarmasining 2011-yildan 2023-yillaridagi dehqon xo'jaligi ma'lumotlari asosida hisoblangan.

Dehqon xo'jaligi siyosati, ekologik va ijtimoiy subsidiyalar ijobiy ta'sir ko'rsatishga mo'ljallangan bo'lsa-da, ko'pincha dehqon xo'jaligini o'zgartirishga to'sqinlik qilish va samarasiz dehqon xo'jaliklarini qo'llab-quvvatlashga salbiy ta'sir ko'rsatishi haqidagi xulosaga qo'shilish kerak. Biroq, yon ta'sir atamasi asosan iqtisodchilar tomonidan o'z tashabbuslarining ko'zda tutilmagan va noqulay natijalarini tushuntirish uchun qo'llaniladi, ular kutmagan yoki tan olishni istamagan.

Dehqon xo'jaligi va ekologik siyosatning bu yo'nalishi uzoq muddatli maqsadlar nuqtai nazaridan iqtisodiy jihatdan samarali ko'rinadi. Pirovardida, bu yondashuv dehqon xo'jaligida resurslarni taqsimlash samaradorligini ekologik va ijtimoiy manfaatlar bilan muvozanatlashtiradigan kompleks strategiyani talab qiladi. Iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy maqsadlarni tashkil etish bo'yicha ushbu o'ta murakkab muammoni tuzish qobiliyati ularning realizmi va ilmiy ishonchligini namoyish etadi.

Asosiy taxminimiz shundan iboratki, dehqon xo'jaligi maqsadiga erishish, birinchi navbatda, bo'shlik deb nomlanuvchi bugungi kundagi samarasizliklarni bartaraf etishni talab qiladi. Ular faqat ushbu turdagi siyosat yondashuvi dehqon xo'jaligi ishlab chiqarishining samaradorligiga taraqqiyot va mavjud resurslardan, jamoat tovarlaridan samaraliroq foydalanish uchun sharoit yaratish orqali ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Haqiqiy sustlikning mavjudligi ishlab chiqarish jarayonlarining cheklangan ratsionalligidan kelib chiqadi, bu holda, dehqon xo'jaligida. Muayyan haqiqiy bo'shliqlar dehqon xo'jaligi va atrof-muhit siyosati orqali davlat xarajatlari bilan bog'liqligini chuqur tahlil qilish, shubhasiz, mualliflarning muhim tadqiqot yutug'idir, chunki bu davlat xarajatlarining ta'sirini hisoblash imkonini beradi. mavjud samarasizliklarni va ularning samaradorligini oshirish uchun shart-sharoit yaratish jarayonidagi ahamiyati haqida.

Atrof-muhit siyosatining, xususan, uning subsidiyalariga ta'sirini uchta darajada tahlil qildilar: global, aniqlangan klasterlar va yillar. Ushbu tahlil natijalari murakkab va ko'p yo'nalishli. Klaster tizimida ekologik siyosat uchun ko'proq ijobiy korrelyatsiyalar topildi. Bunday holda, atrof-muhitga sarflanadigan xarajatlar va samarasizlikning pasayishi o'rtasidagi ijobiy bog'liqlik sezilarli bo'ldi, garchi individual klasterlar orasida o'zgaruvchanlik darajasi yuqori bo'lsa ham. Eng past korrelyatsiya mamlakatlarda kuzatiladi, ehtimol bu guruhda atrof-muhitni muhofaza qilish siyosati o'rtasida muvofiqlashtirish yo'qligi bilan bog'liq.

3-jadval

**O'zbekiston Respublikasi dehqon xo'jaliklarida asosiy mahsulotlarini
ishlab chiqarish dinamikasi ³⁵**

№	Dehqon xo'jaligi mahsulotlari nomi	O'lchov birligi	Yillar					2011-yil 2023-yilga nisbatan o'zgarishi
			2011	2014	2017	2020	2023	
1.	Don va dukkaklikli don	ming t.	121,6	151,6	152,7	94,2	108,1	0,88 marta
2.	Kartoshka	ming t.	82,1	107,2	142,4	144,7	159,3	1,94 marta
3.	Sabzavotlar	ming t.	242,5	307,6	373,6	364,6	358,8	1,48 marta
4.	Poliz	ming t.	46,3	60,2	73,9	90,4	98,7	2,13 marta
5.	Meva va rezavorlar	ming t.	33,1	45,4	64,3	73,0	86,1	2,6 marta
6.	Uzum	ming t.	24,4	36,5	46,6	54,3	48,7	1,99 marta
7.	Makkajo'xori don	tonna	213	368	591	1066	1328	6,2 marta

³⁵ Qashqadaryo viloyat statistika bosh boshqarmasining 2011-yildan 2023-yillaridagi dehqon xo'jaligi ma'lumotlari asosida hisoblangan.

Mamlakatlarida xarajatlar va samarasizlikning turli ko'rinishlari o'rtasida ijobiy bog'liqlik aniqlandi, bu guruhda bir qancha rivojlanmagan davlatlar mavjudligini hisobga olgan holda kutilmagan ko'rinishi mumkin. Ajablanarlisi shundaki, dehqon xo'jaligi va ekologiya siyosatini samarali amalga oshirishni osonlashtiradi. O'rganilayotgan o'zgaruvchilarning nisbatan past korrelyatsiyasi mamlakatlarida - ya'ni Evropa Ittifoqiga a'zo davlatlarda ham sodir bo'ladi, garchi boshqa holatga qaraganda kuchliroq.

Umuman olganda, barcha dehqon xo'jaligi va atrof-muhitni muhofaza qilish siyosatining samaradorligiga ta'sir qiluvchi asosiy omillarga chorva birliklari, energiya iste'moli, issiqxona gazlari chiqindilari va o'g'itlar kiradi. Dehqon xo'jaligi siyosatini o'z ichiga olgan individual qo'llab-quvvatlash choralari o'rtasida turli qisman o'zaro bog'liqliklarni aniqlaydi. Shu sababli, ishlab chiqarish bilan bog'liq subsidiyalar (ekinlar va chorvachilik uchun) samarasizlikning ko'p shakllariga salbiy ta'sir ko'rsatadi (bo'sh subsidiyalar), garchi ular samarasizlikni to'liq bartaraf eta olmasa ham, ijobiy ta'sir ko'rsatadi. E'tiborlisi, atrof-muhitni muhofaza qilish uchun subsidiyalar ko'pincha oziq-ovqat xavfsizligi samaradorligining pasayishiga olib keladi, bu esa kelajakdagi ekologiyani himoya qiluvchi strategiyasini ishlab chiqishda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan hal qiluvchi, ammo ayni paytda ogohlantiruvchi omil hisoblanadi.

Qashqadaryo viloyati dehqon xo'jaligi tarmog'i bo'yicha Respublika iqtisodiyotida o'z o'rniga ega. Respublika aholisini don va dukkakli, poliz ekinlari kabi hayotiy zarur mahsulotlari bilan to'la ta'minlash uchun viloyatda bir qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Xulosa va takliflar.

So'nggi yillarda dehqon xo'jaliklari mahsulotlar ishlab chiqarish jadallik bilan o'sib bormoqda. 2023 yil ma'lumotlariga asosan, Kartoshka ishlab chiqarish 159300 tonnaga yetib, sal kam 2 barobarga oshganligini shuningdek meva va rezavorlar yetishtirishni 2,6 marta ortganligini dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalarining hissasiga to'g'ri keladi (3-jadval).

Xulosa qilib aytganda, davlat xarajatlari va integratsiyalashgan samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlikni aniq ko'rsatib beradi. Bu munosabatlar ko'plab mamlakatlar va mintaqalarda yillar davomida o'tkazilgan tadqiqotlar tomonidan tasdiqlanganidek, keng tarqalgan. Shuningdek, u o'ziga xos tarzda o'ziga xos strukturaviy va kesishgan murakkabligi bilan ajralib turadi. Bu shuni anglatadiki, dehqon xo'jaligi va atrof-muhitni muhofaza qilish siyosati har bir mamlakat va mintaqaning o'ziga xos sharoitlariga moslashtirilishi kerak, chunki dehqon xo'jaligi va ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun universal yechimlar mavjud emas va ularning paydo bo'lishi ehtimoli yo'q.

Ana shu omillar natijasida har bir davlatda dehqon xo'jaligi ishlab chiqarishidagi muammolarni hal etish bo'yicha siyosat yuritiladi. Biroq, tajribadan ko'rinib turibdiki, hammaga mos keladigan yagona yechim yo'q, shuning uchun dehqon xo'jaligi siyosati har bir joyda juda farq qiladi. Bundan tashqari, amaliy tajriba ham shuni tasdiqlaydiki, bu xilma-xil dehqon xo'jaligi siyosati ko'pincha ijobiy emas, balki o'xshash natijalarga olib keladi.

Birinchiidan, oqibatlardan biri davlat subsidiyalarining teng taqsimlanmaganligidir. Aksariyat subsidiyalar deyarli teng taqsimlanish o'rniga, eng kam qo'llab-quvvatlashga muhtoj bo'lgan yirikroq va kuchliroq dehqon xo'jaliklariga yo'naltiriladi.

Ikkinchiidan, yana bir oqibat - subsidiyalarni qo'llaniladigan subsidiyalar turiga qarab, qishloq xo'jaligi erlari narxiga, shuningdek ijara narxlariga turli darajada kapitallashtirish. Bu esa, vaqti-vaqti bilan va mintaqaviy ravishda dehqon bo'lmagan va dehqon xo'jaligiga oid bo'lmagan sektorlar tomonidan ma'lum bir qism yoki hatto sezilarli darajada o'zlashtirilishiga olib keladi.

Bu masala va muammolar dehqon xo'jaligi siyosatini qabul qilishning bir qismi o'tmishda ham, hozirgi paytda ham. An'anaviy dehqon xo'jaligi siyosati ko'p yillar davomida amalda bo'lishiga qaramay, bu muammolarni hal eta olmadi, bu esa ularning evolyutsiyasiga va dehqon xo'jaligida yangi vazifalarning paydo bo'lishiga olib keldi, bu esa agrar masalani yanada

murakkablashtirdi. Bugungi kunda ham ilmiy, ham siyosiy doiralarda dolzarb deb e'tirof etilgan ushbu hal etilmagan muammolar ortib boradi.

Adabiyotlar / Лумература / Reference:

Mukhitdinov Kh.S., Rakhimov A.N. (2020) *The forecast for the development of the public services sector. Scopus, Solid State Technology, December 2020, Vol 63, № 6*

Qaror (2017) *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari faoliyatini yanada rivojlantirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2017 yil 10 oktabr, PQ-3318-sonli qarori.*

Rakhimov A.N., Makhmatkulov G.K., Rakhimov A.M. (2021) *Construction Of Econometric Models Of Development Of Services For The Population In The Region And Forecasting Them //The American Journal of Applied sciences. – T. 3. – №. 02. – C. 15-42.*

Rakhimov, A., Ravshanova, M., & Alieva, M. (2023). *Econometric analysis of increasing efficiency of industrial enterprises. In E3S Web of Conferences (Vol. 458, p. 04004). EDP Sciences.*

Raximov A.N., Ergashov Y.I. (2023) *"Dehqon xo'jaliklari faoliyatining istiqbolli rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar", "Экономика и социум" №3 (106)-2 255-262-bet.*

Бобок А. (2008) *Развивать малые формы хозяйствования. // АПК: экономика, управление. – М., №9. С.36-37.*

Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. (2001) *Энциклопедический словарь. – М., Стр. 480.*

Капанев И.Г., Чубков Г.В. (1989) *Семейный и личный подряд на селе. – Москва, Юрид. Лит., – 288 Стр.*